

Наталія ПОЛОХОВА

КОНЦЕПТУАЛЬНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЗМУ ПРОЗИ Є. ГУЦАЛА 70-х РОКІВ ХХ ст.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип 26.
УДК 821.161.2 - 3.09.

Полохова Н. Концептуально-змістові особливості психологізму прози Є. Гуцала 70-х років ХХ ст.; 8стор.; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Досліджується своєрідність психологізму в художній прозі Є. Гуцала 70-х років ХХ ст. Концептуально-змістові особливості психологізму в новелах, оповіданнях, повістях майстра слова 70-х років ХХ ст. простежуються шляхом виявлення структурних складників моделі світу, а також вивчення наративної організації тексту.

Ключові слова: психологізм, модель світу, наративна організація тексту.

Специфіка світобачення Є. Гуцала значною мірою зумовила вибудовану ним модель світу героїв у його прозі 70-х років, тип її героя, насамперед героя рефлектуючого як характерної форми втілення психологізму, героя-дивака, особливості художньої реалізації наскрізної психологічної теми, засоби психологізації вираження стану героя. Безперечно, різні аспекти багатогранної творчості майстра слова були предметом вивчення як визначних фахівців, зокрема В. Дончика, М. Жулинського, М. Наснка, так і молодих науковців – І. Бойцун, Н. Мришук та ін. Проте проблеми моделі світу в прозі митця автори наукових розвідок торкалися лише побіжно, розглядаючи інші питання поетики тексту.

Концепція моделі світу в прозі 70-х рр., представленої творами Є. Гуцала, В. Дрозда, В. Земляка, Гр. Тютюнника, Вал. Шевчука та ін., вибудовується насамперед крізь призму бачення героїв. До конструкції “модель світу” належить не просто герой, а особистість з її складною гамою почуттів, думок, переживань, психічних станів. Структурні складники моделі світу у творчому доробку письменників літературної доби 70-х розкриваються в системі опозицій або співвіднесень – особистість та її внутрішній світ – соціум, соціум – особистість, соціум – культура – природа, що відтворюють взаємозв’язок людини і світу. Характерною рисою зображення художнього світу в літературі сімдесятих, як зазначають дослідники, є активізація “авторського аналітичного начала” [5, с. 148], поглиблення психологізму та філософічності, що виявляється на рівні філософських тем: взаємозв’язок людини і природи, людини і народу, сьогоденного і вічного, духовності, проблеми вибору, морально-етичної проблематики, неповторності кожної особистості, випробовування її війною.

Дослідники творчості Є. Гуцала, зокрема М. Жулинський та В. Дончик, неодноразово відзначали лірико-поетичне, або лірико-романтичне осягнення митцем людини і світу. Сам письменник зауважував: “Принцип лірико-романтичного осягнення людини і світу” колись найбільше відповідав моїй вдачі, виражав психіку, емоції, – тому-то він і знайшов реалізацію в багатьох (особливо – в

крайних) моїх творах” [6, с. 31]. В авторському розумінні співвіднесення людина – природа трактується так: “...герой, сприймаючи світ природи, начебто виражав її сферою своїх емоцій, а світ природи начебто віддзеркалював саму людину. Тобто це була двоєдина сутність: природа мислила й почувала світом людини, а людина мислила й почувала світом природи” [6, с. 31]. В одному зі своїх ранніх оповідань (“Наодинці з природою” – зб. “Запах кропу”(1969)) письменник зазначив: “Начебто раптово душа природи стала вашою власною, а ваша злилася з душею природи, й тепер ви вже ніколи не зможете бути самі по собі, ви наче стали бранцем природи” [1, с. 116]. Проблема взаємозв’язку людини і природи Є. Гуцало продовжує художньо осмислювати в повістях “Тече ріка” (1975), “Біле озеро” (1978), у яких спостерігається синкретичне зображення світу природи і внутрішнього світу головного героя, “бранця природи”, та на сторінках творів збірки “З вогню воскресли” (1978) як протиставлення двох світів: воєнного, дисгармонійного та мирного, гармонійного. В основу сюжету повісті “Тече ріка” покладена конкретна подія – рейс інспекторів рибнагляду по Десні, “а то скоро в Десні не матимеш чого охороняти”, як справедливо зазначає автор устами героїв повісті, котрі переконані: “Щоб зірвати яблуко, треба посадити яблуню. Щоб огірок узяти з городу, треба скопати землю й посіяти насінину. І доглядати, звісно – і садок, і грядку. А Десну, вважають, доглядати не треба...” [2, с. 228]. Повість має поліфонічну оповідну структуру, у якій домінує голос автора. Саме автор стверджує думку про особливий внутрішній зв’язок людини і природи: “...кривдити природу – це кривдити рідну матір, яка тебе народила й пустила у світ... хай кожен ставиться до природи, як до рідної матері, а не як до чужої чужениці...” [2, с. 229]. Тема охорони природи, екології душі, порушена в повісті, є ніби органічним продовженням масштабної теми людини і світу в “Зачарованій Десні” О. Довженка: спільним є проголошене в обох творах ставлення героїв і самого автора до природи, “як до рідної матері”, виразна образно-стильова спорідненість обох повістей простежується на прикладі художнього творення образу Десни, котрий постає як у прямих

мому, так і символічному значенні. Є. Гуцало зазначає, що вода в річці блищить по-весняному весело, відтворює мальовничі деснянські красиви, але водночас він філософськи порівнює її з рікою часу, яку ще “...нікому не пощастило повернути назад і не пощастить” [2, с. 196]. Для прози Є. Гуцала характерне зображення психологічного часу, традиційно співвіднесене в народній уяві з водою, рікою життя. Його герої відчувають (наприклад, Петро Метелиця з повісті “Тече ріка”), “...що ріка часу тече в майбутнє не з оцієї минутої хвилини, ...а з днів учорашнього й позавчорашнього, з днів колишнього буття, на берегах якого й досі бовваніють, не зникаючи, яскраві образи життя батькового...” [2, с. 196]. Образ пам’яті й часу часто постає на сторінках творів Є. Гуцала як образ-символ криниці, колодязя. Сама вода набуває сакрального значення: “Все з води живе: і риба, й людина, і птиця, й колосок. Поки вода, поти й ми. Десна без нас обійдеться, а ми без неї ні” [2, с. 290]. Отже, вода є символом життя, вікової мудрості, символом часу. Згідно з християнськими релігійними уявленнями, вода є засобом очищення від гріхів. Єгер Григорій Іванович говорить, що вода має величезну силу: “вона миє та лиже людську душу, як хочє” [2, с. 290].

Образ головного героя як “бранця природи”, який у захваті від краси Білого озера, ми зустрічаємо і в однойменній повісті Є. Гуцала, яка, на думку самого автора, не зовсім звичайна. Її героями він називає чисту воду озера Білого, повновидий місяць, свіже повітря, рибу та “...відчуття новизни знайомого світу, яку вам пощастило ще раз осмислити на берегах Білого” [3, с.180]. Ця повість є своєрідним гімном, що возвеличує красу рідного краю; стрижневу ідею “Білого озера”, на наш погляд, можна визначити так: людство, живучи у великих містах, втомилосся від цивілізації, і лише природа здатна вилікувати “розладнану психіку”, душу людства. Письменник говорить про людину як частинку природи; людина, на жаль, забула гармонійний ритм останньої. Звертаючись до традицій класичної української літератури (зокрема новели “Intermezzo” М. Коцюбинського – виняткової краси пейзажної лірики), Є. Гуцало відтворює психічний стан людини, горло якої здушила “незрозуміла тривога” серед шуму, поспіху й колотнечі міста, і вона шукає порятунку на лоні природи, щоб навести лад у своїй душі, поновити гармонійне сприйняття дійсності. Втомившись від задушливого міста, вирвавшись із його обіймів, герої повісті їдуть “до лугових квітів, до синього туману над водою, до щебету птахів... так, як по довгій розлуці їдуть на гостину до матері...” [3, с. 181].

На протигагу світу гармонійному (повісті “Тече ріка”, “Біле озеро”), Є. Гуцало відтворює світ, охоплений війною, що руйнує двоєдину сутність людини і природи. Цей світ письменник осмислює через розкриття внутрішньої сутності особистості та її випробовування на людську самодостатність і цілісність (наприклад, на сторінках творів збірки “З вогню воскресли”, до якої ввійшла однойменна повість-

хроніка, або репортаж, записаний зі слів очевидців спалених гітлерівцями сіл, та низка оповідань). У тексті повісті “З вогню воскресли” паралельно співіснують два світи. Перший – відтворене страшне воєнне лихоліття, кров, смерть, жах, – світ, який існує лише у спогадах очевидців. Другий світ – життя після перемоги, “з вогню воскреслий”, відроджений, у якому є місце для гармонії та краси. Структура повісті антитектична. Є. Гуцало зіставляє кривавий світ воєнного лиха зі спокійним мирним життям, утіленням якого є молода поросль: “Деревця ще маленькі й тендітні, не так давно посаджені – яблунки, вербички, берізки, липки, ялинки, каштани, кілька трояндових кущів. І на цій теплій долоні землі, що яскріє молодю весняною травюю, точиться біл” [4, с. 5]. Так, уже з перших рядків твору письменник вибудовує модель світу на антитезі, протиставленні життя смерті, конструктивного деструктивному. Символом відродження життя в повісті є образ дітей, “...наче хтось сипнув їх із щедрого рукава, щоб гасали, сміялись, бавились, доповнюючи радісний настрій травневого дня” [4, с. 17]. Оповідач – безпосередній учасник подій – фіксує усміхнені обличчя дітей, їхні голоси, підкреслюючи, що “як весна природи розсіває килимами квіти по полях, весна життя розсіяла дітей по рідній землі, щоб цвіли й росли” [4, с. 60]. Дитина – це новий світ, що дивиться допитливими очима, “маків цвіт” (образ дітей із оповідання “Як маків цвіт”). У спалених гітлерівцями у війну та відбудованих селах гармонія зі світом поступово встановлюється, і буде цвісти “весна природи та весна життя” [4, с. 60]. Дитина і війна, дитина і смерть – поняття не сумісні, але війна не щадила дитинство. Жителька села Клюси Зінаїда Максимівна оповідає, що “...в сім’ї з сімох дітей лишилося четверо”. Письменник привертає увагу до манери оповіді героїні, устами якої говорять біль, страждання, горе. Адже на слова обертаються сльози, рани, смерть, “...і вже тоді слово не легке й буденне, а це вже слово-сльоза, чи слово-рана, чи слово-смерть” [4, с. 28]. За допомогою монологу та виразного жесту (Зінаїда Максимівна “вигирає шкарубкою долонею сльози й не соромиться своїх сліз”) відтворено душевний стан оповідачки, пережите їй усе ще боляче. А через художню деталь “шкарубка долоня” вимальовується образ втомленої, напрацьованої сільської жінки. Пряме протиставлення – долоня землі – тепла, долоня людини – “шкарубка” – засвідчує думку про те, що земля, природа мислиться як одухотворена, жива істота, яка прагне гармонії та любові. Творячи художні образи, передаючи внутрішній світ людини, митець нерідко зображує душевний стан героя як розбурхану стихію, порівнює порухи душі з природними явищами. Так, Марія Коршун, жителька партизанського села Гута Студенецька, оповідала повість свого життя й “...раз у раз на її ясні очі мовби хмарки набігали, й тоді під віями зблискували раптові сльози” [4, с. 15]. У Миколи Максимовича Терещенка теж під час оповіді сльози набігають на очі. Внутрішній світ особистості може позначатися й на оточуючих, навіваючи певні на-

строї, роздуми: “Запала тиша, вагітна тими несподіваними сльозами, прорізана гострою блискавкою болю” [4, с. 35]. Як відомо, внутрішній стан людини, її думки, переживання безпосередньо залежать від довколишньої дійсності, так чи інакше підпорядковуються їй. Війна жива в пам’яті народній, а життя продовжується. У Єньковій Рудні грають весілля, і автор-оповідач спостерігає, що в дівчини й парубка були “такі щасливі, захоплені обличчя, як золоті обличчя кульбабок” [4, с. 17]. Ось вона, гармонія – цвіте закохана весна, і обличчя сяють, як кульбабки. Таким чином, довколишня реальність значною мірою визначає внутрішній стан героїв, формує їх внутрішній світ.

Ядро моделі світу в прозі Є. Гуцала становить особистість на певному віковому етапі розвитку. Психологічно тонко і проникливо письменнику вдалося відтворити духовну сутність людини похилого віку. Образи дітей, світ дитинства автор почав змальовувати ще в ранніх своїх творах (оповідання, що ввійшли до збірок “Люди серед людей”, “Запах кропу”, зокрема “До Танаськи по молоко”, “Весняна скрипочка згори”, повість “Подорожні”). Старість як осінь життя, образ, протилежний юності, з’являється в прозі Є. Гуцала у зрілий період творчості, що припадає на 70-ті рр. Навіть постарілі, його герої активні й діяльні (згадаймо образ тітки Чаплихи з повісті “Бережанські портрети”, бабу Килину (матір Олени Левківни) з повісті “Шкільний хліб” або тітку Лободиху із “Сільських вчителів”. Старість у Є. Гуцала – це перш за все мудрість, величезний життєвий досвід, а не тихе згасання особистості.

Хронотоп світу в прозі Є. Гуцала 70-х – це повоєнне село й місто, відтворене зокрема й у низці

оповідань збірки “З вогню воскресли”. Як правило, місце й час перебігу дії в них конкретизовані. Наприклад, в оповіданні “Села на обрії” сюжетний розвиток пов’язаний із поліськими селами (Орлове Поле, Розлоге, Піщане, Сніжки та ін.) першої повоєнної весни. Головний герой оповідань “Села на обрії”, “Крило синього вітру” та “Шлях осявали берези”, повертаючись у село, ніби повертається у своє дитинство, “зазираючи в глибокий колодязь часу” [4, с. 185]. Письменник створив метафоричний образ пам’яті – це глибокий колодязь, у дзвінкій далечині якого можна побачити своє дитинство. Образ колодязя часу є своєрідним архетипом новел, оповідань і повістей митця. З образом села у творах Є. Гуцала, як і інших представників так званої сільської прози, пов’язаний насамперед хронотоп дороги, дитинство, рідна домівка, образ матері й рушники, вишивані її любов’ю, краса природи, буяння весни.

У художній моделі світу прози 70-х років Є. Гуцало відобразив надзвичайно широкий спектр морально-етичних проблем, спрямований на утвердження людської краси, самотності й неповторності кожної людини у її зв’язках зі світом. Герої прози письменника несуть інформацію про світ, у якому відбивається людська діяльність, як конструктивна, так і руйнівна, мірилом їх людяності є ставлення до природи, прагнення гармонії та краси, заперечення насильства. Письменник наголошує на “двоєдиній сутності людини й природи” [6, с. 31] як законі гармонії Всесвіту. Актуалізація психологізму в реалістичних повістях і малій прозі Є. Гуцала засвідчила увагу автора до самоцінності людської особистості, її почуттів і переживань, її неповторного внутрішнього світу.

Література

1. Гуцало Є. Запах кропу / Євген Пилипович Гуцало. – Київ: Рад. письменник, 1969. – 270 с.
2. Гуцало Є. Бережанські портрети / Євген Пилипович Гуцало. – Київ: Рад. письменник, 1975. – 303 с.
3. Гуцало Є. Весна високосного року / Євген Пилипович Гуцало. – Київ: Молодь, 1973. – 274 с.
4. Гуцало Є. З вогню воскресли / Євген Пилипович Гуцало. – Київ: Молодь, 1978. – 294 с.
5. Дончик В. З потоку літ і літотоку / Віталій Григорович Дончик. – К.: Стило, 2003. – 556 с.
6. Жулинський М. Євген Гуцало: діалог і роздуми / Микола Григорович Жулинський // Рад. літературознавство. – 1987. – № 1. – С. 29 – 38.

Наталья Полохова

Концептуально-содержательные особенности психологизма прозы Е.Гуцало 70-х годов XX в.

Аннотация. Исследуется своеобразие психологизма в художественной прозе Е. Гуцало 70-х годов XX ст. Концептуально-содержательные особенности психологизма в новеллах, рассказах, повестях мастера слова 70-х годов XX ст. прослеживаются путем выявления структурных составляющих модели мира, а также изучения нарративной организации текста.

Ключевые слова: психологизм, модель мира, нарративная организация текста.

Polohova Nataly

The conceptual meaning peculiarities of psychologism in Y. Gutsalo's prose of 70-ths years of XX century

Annotation. The originality of psychologism in Y. Gutsalo's belles-lettres of 70-ths of XX century is analyzed. The conceptual meaning peculiarities of psychologism in Y. Gutsalo's short stories, tales, novels of 70-ths years of XX century are observed by the way of finding the structural components of world model and researching of narrative organization of the text.

Key words: psychologism, model of the world, narrative organization of the text.

Полохова Наталья – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Дніпропетровського національного університету імені О.Гончара.